

Twee studies van een naakte vrouw

Jacques de Gheyn II (Antwerpen 1565-1629 Den Haag)

Rijksmuseum,
Rijksprentenkabinet
Amsterdam

Ca. 1603. Zwart en wit krijt, pen in bruine inkt, op beige-grijs papier, kaderlijnen in bruine inkt, 228 x 364 mm.

Op het opzetvel geannoteerd: *de geijn f*; een prijsnotatie: *f 1:10:--*; (veiling)nummers: 60, 24 en 7.

Herkomst: particuliere collectie (2008)

Het gebeurt uiterst zelden dat in Nederland uit het niets een werkelijk belangrijke 16de- of vroeg 17de-eeuwse tekening opduikt. Ditmaal is dat des te verrassender daar het een topwerk van Jacques de Gheyn II betreft. Deze tekening kan voor Nederland behouden blijven dankzij de Vereniging Rembrandt, het SNS Reaal Fonds, het VSBfonds, gelden van de BankGiro Loterij en een royale schenking van de eigenaar. Dat is extra verheugend omdat het blad voor de Nederlandse kunst van groot belang is als een van de vroegste bewaarde tekeningen naar een poserend vrouwelijk naaktmodel. De overige acht die bekend zijn uit de jaren 1594-ca.1603 bevinden zich alle in buitenlandse verzamelingen.

KLASSE APART

Jacques de Gheyn was een bijzonder productief tekenaar en hij beoefende vele genres. Over diens tekeningen heeft I.Q. van Regteren Altena vijftig jaar lang materiaal verzameld voor zijn monografie en oeuvrecatalogus uit 1983. Tot De Gheyns aantrekkelijkste en meest vernieuwende tekeningen behoren de thans exorbitant zeldzame studies

die hij naar het leven maakte naar het vrouwelijk naakt. Altena dateerde die onderling zeer verwante tekeningen omstreeks 1603 en beschreef ze als resultaten van een ware zoektocht naar een zo natuurlijk mogelijke weergave van het vrouwelijk lichaam.

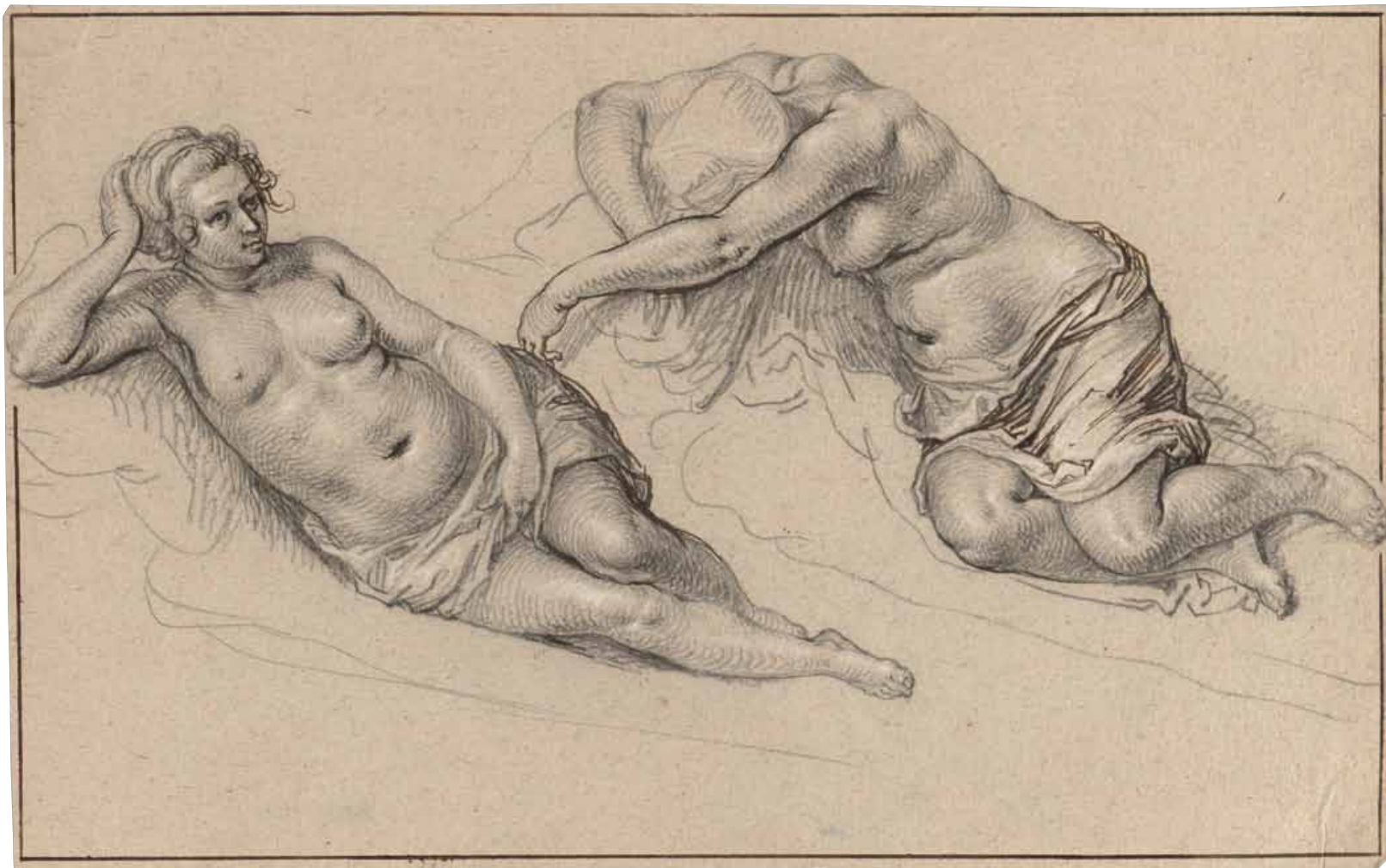
Er waren Altena slechts vijf van dergelijke studiebladen bekend. De nu door het Rijksprentenkabinet verworven tekening is de zesde. Die andere vijf worden bewaard in prentenkabinetten in Berlijn, Braunschweig (twee stuks), Brussel en Parijs (Fondation Custodia). Daarnaast bestaan er van De Gheyn enkele tekeningen met een vrouwelijke naaktfiguur in een kleine compositie. Onze tekening is net als de andere vijf studies uitgevoerd in zwart en wit krijt op grof beige-grijs papier, en vervolgens gedeeltelijk opgewerkt met de pen in bruine inkt. Alleen al deze combinatie van technieken maakt de bladen visueel buitengewoon aantrekkelijk.

Van de vijf naaktstudies is die in Brussel de fraaiste en grootste, maar dat blad verkeert door vochtvlekken helaas in verre van onberispelijke staat. De nieuwe aanwinst kan zich in aantrekkelijkheid en formaat ruimschoots meten met de tekening in Brussel. Ze verkeert bovendien in een onwaarschijnlijk frisse toestand. Zo zijn de niet onbelangrijke witte hoogsels nog geheel intact.

JACQUES DE GHEYN II

Zoals zoveel laat 16de-eeuwse kunstenaars in de Noordelijke Nederlanden was Jacques de Gheyn II afkomstig uit Antwerpen. Anders dan vele immigranten uit de Zuidelijke Nederlanden was hij geen protestantse vluchteling, maar een ambitieuze katholiek die werd aangelokt door het hoge niveau van het Haarlemse maniërisme. Hij ging daar in 1585 in de leer bij Hendrick Goltzius (1558-1617). Vijf jaar later vestigde hij zich als onafhankelijk graveur in Amsterdam. Vermoedelijk vanwege zijn huwelijk met Eva Stalpaert van der Wielen verhuisde hij in 1596 naar Leiden, waar veel uitgevers waren gevestigd. Ook stond hij er in nauw contact met Hugo de Groot. Omstreeks 1603 vestigde De Gheyn zich in Den Haag, waar hij tot zijn dood zou blijven wonen. Eva's katholieke familie genoot een bijna aristocratisch aanzien in de Hofstad. Constantijn Huygens werd een huisvriend van de ambitieuze kunstenaar en omschreef diens tekeningen als gracieus, elegant en subtiel.

Aanvankelijk maakte De Gheyn vooral tekeningen en prenten waarbij het voorbeeld van Goltzius alom aanwezig was. Na ongeveer 1600 vond hij zijn eigen weg. Hij ont-

wikkelt dan een tekenrant met nog vloeiender penlijnen en uitvoerige arceringen. Zijn tekeningen vertonen een sterke drang naar naturalisme en directe observatie. Omstreeks die tijd ging De Gheyn ook met olieverf schilderen. Uit 1600 stamt het portret van een bijzonder paard van Prins Maurits en uit 1603 kennen we een stilleven. Karel van Mander noemde in zijn korte biografie van De Gheyn uit 1604 nog enkele andere schilderijen, waaronder een dat jaar geschilderde en thans helaas niet meer bekende *Slapende Venus*: *Dit is een beeldt soo groot als 't leven, waer by light eenen slapenden Cupido [...] Dit werck [...] is van ordinantie, steldsel, proportie, handelinghe, en vloeyenthey, uytnemende volcomen en verwonderlijck, nae een voor-begin van soo groote dinghen, daer de meeste cracht onser Consten in bestaet* [fol 294b].

STUDIES NAAR HET VROUWELIJK NAAKT

Het ligt voor de hand om de beschrijving van de geschilderde *Slapende Venus* te verbinden met De Gheyns studies

naar vrouwelijke naaktmodellen. Omdat vier van de vijf tekeningen hetzelfde model lijken weer te geven, worden de naaktstudies alle omstreeks 1603 gedateerd. Daarnaast zijn er stilistische overeenkomsten met gedateerde en met zekerheid dateerbare tekeningen die niet naar het leven gedaan zijn. Op de nu verworven tekening geeft de ene studie ook een slapende figuur weer, terwijl de andere vrijwel zeker is getekend naar De Gheyns vertrouwde model. Van geen van De Gheyns vrouwelijke naakten is een directe toepassing bekend in schilderij of gravure.

Voor het overzicht van de Nederlandse tekenkunst zijn de naaktstudies van De Gheyn buitengewoon belangrijk. Uit Karel van Manders *Schilder-Boeck* is bekend dat Cornelis van Haarlem, Hendrick Goltzius en Van Mander zelf in Haarlem *onder haer dryen een Academie [hielden] om nae 't leven te studeren*. Van Goltzius zijn drie vrouwelijke naakten uit circa 1590-1600 bewaard die met deze tekenoefeningen in verband worden gebracht.

Danaë
Hendrick Goltzius
1603. Doek 173,3 x 200 cm
LOS ANGELES COUNTY MUSEUM OF ART,
LOS ANGELES

(1529-1608), die diverse beeldjes maakte van liggende, slapende vrouwen die door afbeeldingen en kopieën al vroeg grote verspreiding en navolging kregen. Zo bezit het Rijksmuseum een Zuid-Nederlands beeldje van albast uit ongeveer 1560 dat tot dezelfde invloedssfeer behoort.

Door het achterwege laten van opsmuk en stileren staan De Gheyns naakten aan het begin van een lange 17de-eeuwse traditie. Die wordt uiteraard gedomineerd door de zeer persoonlijke tekeningen van Rembrandt uit vooral de jaren 1630-'40. De overeenkomstige drang tot naturalisme bij deze twee kunstenaars is geschetst door J.R. Judson die in De Gheyn een directe voorloper zag van Rembrandt. Judson wees er op dat zij gemeenschappelijke banden hadden in de kleine wereld van de kunst. De Gheyn had nog altijd relaties in zijn voormalige woonplaats Leiden waar Rembrandt tot ongeveer 1631 woonde. Ook bewoonde De Gheyn in Den Haag vanaf 1623 een huis naast zijn goede vriend Constantijn Huygens, die op zijn beurt weer contacten onderhield met Rembrandt. Bovendien heeft De Gheyns zoon zich in 1632 door Rembrandt laten portretteren (Dulwich College Gallery). Het is vrijwel ondenkbaar dat de leergerige en verzamelende Rembrandt nooit de boeken met schetsen en tekeningen van de oude De Gheyn heeft ingezien.

DE TEKENING

De nu gekochte tekening is afkomstig uit de ateliernalantenschap van de kunstschilder August Christian Hauck (1742-1801) en zijn leerling en schoonzoon Cornelis Bakker (1771-1849). Nadien is ze altijd vererfd en onder goede condities welhaast onaangeroerd bewaard. Dat de tekening uitzonderlijk goed bewaard is, heeft ook nog een andere oorzaak. Het blad bevindt zich nog op zijn 18de-eeuwse opzetvel, met daaroverheen een dun beschermvelletje dat iets boven de tekening is vastgeplakt. Het behoedde haar voor slijtage door heen en weer schuiven in een portefeuille of kunstboek (een foliant met onbedrukte bladen waartussen tekeningen werden gelegd). Tegenwoordig kennen we die beschermvelletjes vooral in hun nageschilderde vorm op 18de-eeuwse *trompe-l'oeuil* weergaven van tekeningen op hun opzetvellen. De amateurkunstenaar Jan Tersteeg maakte bijvoorbeeld zo'n afbeelding in het kunstenaarsalbum van Hendrik van Cranenburg. Als verzamelaar van tekeningen wist hij als geen ander hoe kunst op papier werd bewaard.

Ze bevinden zich alle in buitenlands bezit. Van Karel van Mander en Cornelis van Haarlem zijn de producten van hun gezamenlijke studies naar naaktmodellen niet bekend. De zes tekeningen door De Gheyn zijn na die van Goltzius de oudste bewaarde Nederlandse studiebladen met naar het leven getekende vrouwelijke naakten. Het zijn geenszins navolgingen. De Gheyn heeft in dit genre Goltzius overtroffen. Hoe fraai diens studies van het vrouwelijk naakt ook zijn, die van zijn leerling overrompelen door hun directe observatie en spontane tekenstijl.

VOORBEELDEN

Na zijn leertijd zal De Gheyn het contact met Goltzius niet hebben verbroken en in ieder geval diens werk scherp hebben gevolgd. Het kan geen toeval zijn dat Goltzius net iets eerder dan De Gheyn een schilderij maakte van een levensgroot naakt in een achteroverliggende pose. Door Van Mander weten we dat Bartholomeus Ferreris in Leiden de koper was van die *Danaë* uit 1603. Altena veronderstelde dat De Gheyn dat kapitale schilderij daar vrijwel onmiddellijk na voltooiing heeft gezien.

Het linkse naakt op ons studieblad spreekt die veronderstelling bepaald niet tegen. De open pose waarin de vrouw is weergegeven is later in de 17de eeuw nog vaak gebruikt. De andere studie is door het afgewende gelaat en de gesloten houding van het lichaam het tegenovergestelde ervan. Die pose is zonder twijfel beïnvloed door het werk van de maniëristische beeldhouwer Giambologna

Literatuur

- J. Richard Judson, 'Rembrandt and Jacob de Gheyn II', in: J. Bruyn (et al.; red.) *Album Amicorum J.G. van Gelder*, Den Haag 1973, pp. 207-210.
- I.Q. van Regteren Altena, *Jacques de Gheyn. Three Generations*, Den Haag / Boston / Londen 1983, vooral pp. 82-84 en cat.nrs 800, 803, 804, 807 en 808.
- Ger Luijten (et al.; red.), *Dawn of the Golden Age. Northern Netherlandish Art 1580-1620*, cat. tent. Amsterdam (Rijksmuseum) 1993, cat.nr 234 (entry door Marijn Schapelhouman).
- Huigen Leefflang en Ger Luijten (red.), *Hendrick Goltzius (1558-1617), Drawings, Prints and Paintings*, cat. tent. Amsterdam (Rijksmuseum) / New York (The Metropolitan Museum of Art) / Toledo (Ohio) (The Toledo Museum of Art) 2003, vooral cat. nrs 89 en 103 (entries door Huigen Leefflang en Lawrence W. Nichols).
- Stefana Houtekeete (red.), *Tekeningen uit Nederlands Gouden Eeuw in de verzameling Jean de Grez*, cat. tent. Brussel (Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België) 2007, cat.nr 2 (entry door Natassja Peeters).
- Robert-Jan te Rijdt, 'Jacques de Gheyn II, Two Studies of a Nude Woman, ca. 1603', in: *In Arte Venustas. Studies on Drawings in Honour of Teréz Gerszi*, Budapest 2007, pp. 114-116.

Slapende vrouw

Omgeving Willem van den Broecke
(Paludanus), Antwerpen
Ca. 1550. Albast, 12,4 x 32,3 x 10 cm
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

vrouw genoteerde prijs van anderhalve gulden in de notatie van vóór de hervorming van het muntstelsel in 1816. Mogelijk heeft Cornelis Bakker dat ooit voor het blad betaald.

Omdat de tekening afkomstig is uit oud familiebezit was de eigenaar er ook veel aan gelegen dat het blad in Nederland kon blijven. Te meer toen hij begreep dat er hier van dit esthetisch én historisch belangrijke type tekeningen geen enkel voorbeeld wordt bewaard. Hij besloot daarom in een sympathiek gebaar een niet onbelangrijk deel van de aankoop te schenken.

CONCLUSIE

In de herwaardering van het Nederlandse Maniërisme heeft het Rijksmuseum een voortrekkersrol gespeeld. Het heeft dan ook een uiterst veelomvattende collectie op dat gebied. De aandacht voor het naakt in de Nederlandse kunst omstreeks 1600 was groot. Het Rijksmuseum beschikt bij de beeldhouwkunst wat dat betreft over een aantal bronzen van Tetrode en op het gebied van de schilderkunst over hoogtepunten uit het oeuvre van Cornelis van Haarlem en Hendrick Goltzius. Van De Gheyn is er een geschilderde *Venus en Amor* in de verzameling. De grafiek van en naar Goltzius (óók door Jacques de Gheyn) is compleet aanwezig. Bij de tekeningen zal het nieuw verworven blad van De Gheyn een ereplaats innemen*

Robert-Jan te Rijdt

Conservator tekeningen Rijksmuseum, Amsterdam

De Vereniging Rembrandt is voortgekomen uit een kring van verzamelaars van tekeningen, *De Kunstkrans 'Arte et Amicitia'*, en speciaal opgericht om de aankoop van tekeningen mogelijk te maken op de veiling van de collectie Jacob de Vos in 1883. Er kwamen toen twee belangrijke tekeningen van Jacques de Gheyn II onder de hamer, waarvan er één werd gekocht voor het Rijksprentenkabinet. Het was de basis voor een later nog aanmerkelijk vergrote groep tekeningen door de kunstenaar. De recente steun voor *Twee studies van een naakte vrouw* is niet alleen hulp bij de aankoop van het topstuk van die groep De Gheyn-tekeningen. De steun voert de Vereniging Rembrandt in het jaar van haar 125-jarig jubileum ook weer even terug naar het belangrijke moment waarmee het allemaal begon: de zorg voor oude tekeningen van buitengewoon kaliber.

R-JtR

De Gheyns *Twee studies van een naakte vrouw* is hoogstwaarschijnlijk ooit verworven door Cornelis Bakker. Er zal toen niet veel voor zijn betaald. In de 18de en vroege 19de eeuw ging de aandacht van verzamelaars uit naar geacheveerde bladen uit de Gouden Eeuw. Werk uit de 16de eeuw werd beschouwd als onaantrekkelijk 'gotisch' en studies waren al helemaal niet in trek. Op veilingen bevonden dergelijke tekeningen zich in de kunstboeken en portefeuilles waarvan de inhoud niet apart was beschreven. Vandaar dat Altena uit oude veilingcatalogi slechts twee naakten door De Gheyn kon exciperen: een vrouw, geveild in 1736 met een ander blad voor 12 stuivers, en een man of vrouw, in 1811 verkocht voor één gulden. Geheel in overeenstemming daarmee is de op het opzetvel van De Gheyns *Twee studies van een naakte*

Trompe l'oeuil van een tekening op opzetvel met beschermvelletje
Jan Tersteeg
1778. Aquarel, 207 x 255 mm
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

